

Kis Dániel önéletrajzi naplója (1784—1838)

A miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye tulajdonában van az az önéletrajzi napló (ltsz: 53.4490.1.), amelynek írója Kis Dániel, az egykori jósavafői tanító és pap, azaz lévita volt. A napló később Kis Dániel egyik leszármazottja, Mészáros Dezső birtokába kerül [1], aki a hevenyészve összefűzött és a szakadozott lapokból álló füzetet egy kékfedelű borítékba helyezte. A fedőlapra papírt ragasztott, s arra az alábbi adatokat vezette rá: „Tartalom: I. rész nagymihályi Kis Dániel *Önéletrajza*. Született: 1784. Meghalt: 1838. Sajtókezű naplószerű írása. II. rész. Történelmi színdarab. Thököly Imre. Szerző ismeretlen. Hiányos, régi kézirat [2]. Mészáros Dezső tulajdona. „Ugyancsak Mészáros Dezső jegyzi be a napló utolsó sora után (100 A): „Dédnagyapám meghalt 54 éves korában, Mária leánya volt a nagyanyám. 1940. II. 20. Mészáros Dezső.” Ezek szerint a napló Kis Dániel halála után a család birtokában volt, s csak 1952-ben került az egykori Borsod-Miskolci, ma Herman Ottó Múzeum tulajdonába [3]. A kéziratos naplófüzetbe Mészáros Dezső egy jegyzetlapot helyezett el [4], ezen a napló legfontosabb adatait összegezte: „A naplóban leírt főbb események: 1806 Januárban 12 000 orosz katona vonult át Sáros-Patakon. 1806. Március elején S.-Patakon keresztül hozatott vissza a szentkorona Munkácsról. 1817. Nagy éhínség volt az országban. 1827. Nagy szárazság. 1828. Nagy éhínség. 1831. Nagy éhínség. 1831. Kholera, a melyben 142 676 személy halt meg az országban. 1834. Földrengés országszerte. 1835. Igen bő esztendő. 1838-ig van a napló vezetve, a szerző haláláig.”

A naplófüzet összesen 100 A—B lapot tartalmaz. A füzetlapok mérete: 27x21 cm. A füzet címlapjának belső oldalára (1 B), amelyet a napló írója üresen hagyott, ugyancsak Mészáros Dezső jegyzi be az alábbiakat: „E nevezett Kis Dániel volt a szépnagyapám [5] férfiágon. Nagymihályi Kis András és Aszalai Szabó Sára dédszüleim voltak. 1940. II. 20. Mészáros Dezső. Kis Dániel szépnagyapám felesége volt Nemes Deli Mária, a leányuk apai nagyanyám volt = Kis Mária, kinek férje volt Nemes Mészáros János. Ennek fia = Mészáros Bálint volt az édesapám. Mindnyájan ev. református vallásúak voltak.” Mészáros Dezső a naplót minden bizonnyal végigolvasta, s néhány a család történetére vonatkozó sort aláhúz. Nagyobb eseményeknél piros írónnal vagy tintával a margón tesz néhány szavas megjegyzést [6].

Kis Dániel naplóját 1812. januárjában kezdi el vezetni úgy, hogy élete korábban megtörtént, nevezetes élményeit visszaemlékezve írja meg. Két alkalommal is elárulja, hogy csak rektorsága kezdetétől vezeti rendszeresen naplófüzetét. Viszaemlékezését születése napjával kezdi. Pataki napjaihoz az alábbi megjegyzést fűzi: „Már itten azoknak föl-jegyzése következik, a mennyire eszembe jut, hogy mik történtek S.Patakon, míg ott laktam, és hogy magam,

hol voltam Innepeken, supplicálni, s a tb.” (4 A). Később, sárospataki diákélményei leírása után pedig így nyilatkozik: „A milly dolgok már ezután feljegyeztetnek, már akár magamat illetők légyenek, akár másokra tartozzanak, Rectorságomban történtek.” (20 A). Ezután bejegyzéseit rendszeresen dátumozza, s így minden valószínűség szerint 1812 januárjától már napi élményeit vezeti a füzetbe.

KIS DÁNIEL ÉLETE

Életéről maga vall naplójában [7]. Született Szikszón 1784-ben. Apja Nagy-Mihályi T. T. Kis András, anyja Aszalai Szabó Sára volt. Apja Szikszón adminisztrátor volt. Kis Dániel szüleinek elsőszülött fia. Testvérei: Pál, Sára, Zsuzsanna, Erzsébet és Lidia később születtek. A család Szikszóról hamarosan kiköltözik Tornallyára, ahol is apja ordinárius prédikátor lesz. *Tornallyáról Harmatzra*. Harmatzról *F. Vályiba*, innen hét esztendő múltával *Szendrőbe* költöznek. Szendrőben 8 esztendeig lakott a család. Innen *Meszesre* költöznek. (4 A.) Meszesről pedig *Berentére* 1807-ben. A család végül is itt állapodik meg.

Kis Dánielt apja 10 esztendőskorában Pál öccsével együtt 1794-ben Rátokára [8] viszi „tót szó kedvéért”. 1794-ben a „Tót szónak nagyobb tökéletesítésére, egyszersmind a meg-romlott Német nyelvnek valamennyire való tanulására” elvitte apja Dobsinára. Két esztendeig laknak itt Pál öccsével. Ezután „látván az édes Atyám, hogy Dobsinán [9] — írja naplójában Kis Dániel — kivéven a Tót nyelvet, a Németbe igen kevesre mentünk, a mibe bődögültünk is, igen otsmány Dialectus volt, el vitt tehát bennünket a valóságos igaz és szép Német nyelvnek helyére, a Szepességre, nevezetesen Lőtsére” az 1797-es esztendőben. Miután a német nyelvet viszonylagosan jól megtanulta, a sárospataki iskola diákja lett 1799-ben. Tanulmányait itt 1812-ig [10] végzi, s a naplójában is leírt fájdalmas pataki búcsú után előbb Görgőre kerül [11] rectornak ugyanebben az évben. Görgőn tanítói tisztét 1815. január 19-ig viseli. Ekkor — írja naplójában (26 B) „...el végezvén ekképpen Tanítói hivatalomat... hozatott helyettem S.Patakról Rectornak Jámbor Péter Togátus Deák” [12]. Papi hivatalt szeretett volna megpályázni. Ez azonban naplója tanúsága szerint — nem sikerült neki. 1815. április 4-én Lenkén először vesz részt az úgynevezett tractuális papi gyűlésen. Április 14-én ismét papi gyűlésen vesz részt, amelyhez újabb reménységeket fűz. Reményeit azonban „egy álnok lélek semmivé tette” [13]. (28 A.) Ebben az esztendőben többször is megpróbálkozik azzal, hogy papi állásra jelöltesse magát, ez azonban valamilyen gáncsoskodáson mindig megbukott. 1816. márciusában a papi gyűléshez újabb kérelmet nyújt be azzal, hogy most már tanítói hivatalt is kész vállalni addig, amíg papi státust nem tudnak teremteni számára (30 B). Hosszas huzavona, újabb és újabb kérvények beadása után 1816. április 2-án Petribe rendelik ugyancsak tanítónak. De még ugyanennek a hónapnak 6-án a jaboloncai [14] pap meghívta káplánjának. Ezt azonban, bár nagyon szeretete volna, már nem vállalhatta el. Petriben kisebb kellemetlensége támadt. A petri pap Kis Dániel odakerülése után néhány hónappal, meghalt. A napló írója a megüresedett stallumot szeretete volna elvállalni, helyette azonban az esperes egy *Bagoly* nevezetű kicsapott papot akart Petribe helyezni. Kis Dániel a község-

ben minden bizonnyal nagy port vert fel a leendő új pap ellenében, emiatt kellő megrovásban is részesítik [15]. A tény az, hogy ellenlábását valóban Petribe helyezik papnak. Szomorúan meg is állapítja: „... 29 folyvást való papolásnak és harmadfél hónapig való könyörgésemért egy ebédnél többet nem kaptam...” Pedig minden bizonnyal maga Kis Dániel is szívesen elvált volna tanítóskodás helyett a petri papi hivatalt. Aug. 21-én halt meg a petri pap, 29-én már megjelentek az egyházi hatóságok, hogy az utódlásról gondoskodjanak. Ekkor Bagoly került Szippetribe. Emiatt sok zaklatásnak volt kitéve a napló írója. Év végén meg is emlékezik róla: „... tsak ugyan azt a huntzfut Bagolyt is ide rendelték Adminisztrátornak, aki mindenképen motskólt engemet de én sem maradtam néki adós, mert sokaknak mondtam azt, hogy betsültebb embert is akasztottak már fel nállánál, a melly igaz is volt” (34 A). 1816 márciusában *Komjáti* [16] község kéri fel, hogy vállalja el a papi státust, de „ebből — írja Dániel — végtére is semmi sem lett...” (35 A). Március 14-én csak annyit ír, hogy Szipbe [17] volt a Seniornál, hogy jövendő sorsát, a papi állás mielőbbi elnyerését sürgesse, de nem sikerült, mert „szegény legény” (35 A) volt. Ismét megkéri Szipben a Seniort, Kérészi Ábrahámot, biztatást nem kapott, majd március 23-án Rimaszombatba megy, hogy részt vegyen a „papi vásárban”. „25-dikben volt osztán az osztó gyűllés R.Szombatba, de én itt meg-hagyattattam régi hivatalomba, jóllehet a Komjátiak köröm szakattig sürgettek, nem lévén mint szegény árvának senki Pártfogóm, azt hiszem, hogy ha valami nagy Papi embernek fija lettem volna, minden bizonnyal Pappá lettem volna ekkor...” (35 B). 1819-ben újból megpróbálkozik azzal, hogy papi állást vállalhasson. „... Mártz. 3-dikán látván én azt, hogy akármiképen igyekezzen is azon, hogy Papi hivatalra mennek, tsak ugyan el nem érem én azt, mert szegény legény voltam...” (44 B). Ekkor azt kéri a Seniortól, hogy a petri rektorságnál [18] jobb anyagiakat biztosító iskolát adjon számára. Így 1819. március 30-án a szőlősgárdói [19] papi gyűlés Jósvafőre rendeli ugyancsak rektornak. Itt is halt meg 1838. február 8-án, temették 10-én.

Naplója szerint 1817. december 17-én határozza el magát arra, hogy megházasodik. Első leánykérése után kikosarazza a leány. Második alkalommal január 13-án próbálkozik újból: „Január 13-dik napján bódult fővel é, vagy haragomban Szipbe mentem egy leányt nézni. Január 14-dikén pedig ismét T. Sz. Mártonyi Urammal Szipbe mentünk. T. Senior Úrhoz, azon személyt N. N. meg-próbáltattuk tsak szörmentibe szóval kéretni, de meg-baklott, a szűgyibe vágta a fejét, s nem indított, de magam sem sokat bántam, mert a mint hallottam, nem volt appetitusa a köpönyeges emberhez, hanem tsak s at — punctum —” (40 B—41 A). Végül-is Vámosról [20] nősül. Január 18-án Csiszár István Mária nevű leányát jegyzi el. Február 10-én megtartják az esküvőt. Felesége, akit naplója tanúsága szerint nagyon szeretett, hamarosan súlyosan megbetegszik, majd 1820. április 8-án meghalt. Halálát, haláltusáját megdöbbenően, kiváló stílusérzékkel írja le. A 22 éves fiatalasszony halála mély nyomot hagyott Kis Dániel lelkében: „... e tájba — írja — április 27-én felette szép, és gyönyörű volt az egész természet, a fáknak ezer meg ezer színnel játszó virágai, titkos, de érezhető gyönyörűséggel töltötték be az embereknek szíveket, de én rám nézve az egész természet minden remek szépségével is

merő azon gyászos szín vőlt minden pillanatban, mert az én igen kedves gondos, magát ártatlanul kedveltető, tsendes alkalmas feleségem egy pillanattig sem ment le az én bús szívemről, szép és gyönyörűséggel tellyes vőlt mondom az egész látható természet, de engem semminemű dolog meg nem örvendeztetetett, mert eltűnt tőlem, a kiből én fő gyönyörűségemet találtam e világon, sokan vigasztaltak, de én a ki különben az Isten bölts rendelkezésén megnyugodtam, tsak azt feleltem, hogy könnyű annak mást vigasztalni, akinek baja nints" (51 B—52 A).

Az özvegy embert nagyon sokan meg akarták házasítani. Egy papné lányt ajánlották neki. Bár a lányról szóló jó véleményt naplójában idézi, később meggyőződik a vélemény helytelenségéről, mert „nem Belső emberhez való az olyan leány, a ki hol éjfélig, hol hajnalig fülel a síros szűr alatt...” (52 B). Májusban tovább ajánlgatják neki a házasulandó leányokat. Május 29-én végül is eljegyzi Deli Máriát. Július 17-én, felesége után néhány hónappal meghalt Kis Dániel édesanyja is. Rövid, második mátkasága idején meghalt feleségét naplójában többször megemlíti, majd a kettős gyász után július 25-én feleségül veszi Deli Máriát. 1821. augusztus 9-én született első gyermekük, Mária, a második, Bálint pedig 1828. január 17-én. 1834-ben március 8-án a gicei [21] egyház hívja meg tanítónak, ezt azonban már el nem fogadja. Gyermekéhez nagyon ragaszkodik. Bálint fia 9 esztendő, amikor beiratja a miskolci református iskolába. 1837. augusztus 24-én [22]. Élete végén feljebbvalói, a jósvafői [23] szülők gyakran, szerinte oktanul megvádolják, s emiatt újból megpróbálkozik 1837 októberében azzal, hogy más helyütt vállaljon állást. Biztatást azonban nem kap. 1837 karácsonyán még bejegyzi gondolatait naplójába. 1838. február 8-án utóda a következőket írja a napló utolsó oldalára: „Meghalálozott 1838-dik Évben. ezen mindenektől kedvelt Oskola Tanító, kevés napokig lévén beteg több Rector Collegaitól el temettetett, nagy zokogások, és szánakozásokkal el telve tétetett a' nyugalom helyére, meg betegedett Dániel Napján és akkor ágyba esett, még holt 8-ik Febr, el temettetett 10-ik Febr szerdán, béke hanvainak. Ezen véletlen eset után az Oskola árván maradt, valamint kedvese is. Három hetek el telése után a' Jósvafői követek engem Maklári István hittak idő töltőjőknek, én el is jöttem mint próbálatlan a gyakorlás kedviért leginkább, el is jöttem értem Giczére 1-ső Febr. és másodikba szerencsésen el is érkeztem, a' hol már igen vártak szük'sék (!) lévén az O. Tanítóra" (100 A). Kis Dániel halálát valószínűleg sérve és májfunkció zavarai [24] okozták.

Kitől kapta Kis Dániel az ötletet, hogy életét papírra vesse, napjait folyamatosan vezesse? A kérdésre határozott választ nem adhatunk. Annyi azonban bizonyos, hogy a pataki diákok iskolai feladataikon túl nagyon gyakran kísérik meg a versírást. Egy alkalommal már bemutattuk [25] azt a Miskolci Melodiáriumnak elnevezett gyűjteményt, amelynek összeállítója Pávay Mihály [26]. De Pávay Mihály gyűjteményén kívül még számos ebből a korból származó gyűjtemény [27] bizonyítja, hogy a pataki diákok füzetekben gyakran irogatták össze azokat a temetési, lakodalmi, névnap és más alkalmakra való verseket, amelyeket az énekkar énekelt. A gyűjtő nagyon gyakran saját kedvteléséből füzetébe más verseket, dalokat is bejegyzett. Az énekkar elnöke hivatalba lépése után köteles a korábbi elnökök melodiáriumaiból a legszebb

darabokat a maga melodiáriumába összegyűjteni, s a kiírt legszebb dalokat a kar tagjai maguk is lejegyzik. Az elnök feladata volt még, hogy minden fél évben temetési verseket írjon [28]. A sárospataki iskola evvel az intézkedésével arra készítette a legkiválóbbakat, hogy úgynevezett alkalmi verseket írjanak, s ezzel írói, költői munkára serkentse őket. Természetes, hogy ezek a diákgyűjtemények nemcsak az úgynevezett „hivatalos”, alkalmi verseket tartalmazzák, hanem egykori tulajdonosai legkedvesebb dalszövegeit, esetleg saját verseit is. A diák, ha befejezte tanulmányait, gyűjteményét magával viszi, s abba később is jegyezgeti a legszebbnek tartott verseket. Ez a gyakorlat nyilván felszínen tartotta az irodalmi érdeklődést. A pataki diákot azonban a XIX. század elején más tényezők is készíthették arra, hogy az irodalom aktív vagy passzív művelésével foglalkozzék. Már a XVIII. század végén, a XIX. század első évtizedeiben pedig egymás után alakultak meg a magyar közép- és felsőfokú iskolákban az úgynevezett magyar társaságok, amelyek mind a nemzeti függetlenség és a polgárosodás szellemében születtek. A társaságok közéleti, politikai irodalomtörténeti szerepe ismert. Bessenyei hirdette meg a magyar nyelv, a magyar irodalom felvirágoztatásának programját, ennek szellemében születnek meg a magyar iskolákban a magyar társaságok. Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok című munkájában részletesen elemzi a hazánkban 1795 és 1848 között iskoláinkban működő önképzőkörszerű társulások, társaságok életének történetét. Felméri, hogy milyen szerepük volt a reformkorban, s utal arra, hogy hogyan hatottak ezek a társaságok a közgondolkodásra. A magyar nemzetté válás hajnalán a protestáns és katolikus iskolákban Soprontól Kolozsvárig szinte valamennyi magyar iskolában előbb vagy utóbb létrejött a magyar olvasó vagy irodalmi társaság. A társaságok azt tartják fő céljuknak, hogy tökéletesedjenek a magyar nyelvben, alkalmassá tegyék azt árnyalt, irodalmi szintű gondolatok kifejezésére, műveljék aktívan vagy passzívan az irodalmat, általában ösztönözzék tagjaikat a gondolkodásra, szoktassák őket az aktív szellemi munkára. Eszközeik természetesen különbözőek. Néhány társaság az európai irodalomban való jártasságot, mások szépirodalmi munkák, tudományos dolgozatok írását, ismét mások baráti vitákat vagy a színjátszást tartják megfelelőnek ahhoz, hogy magasztos céljaikat elérhessék. A politikai megnyilatkozástól valamennyi társaság kategorikusan elhatárolja magát, a kitűzött cél azonban a maga korában politikai cél volt. A társaságok tagjai, vezetői, tanárelnökei írásbeli megnyilatkozásai a reformeszmék, a nemzeti függetlenség és polgári szabadság jegyében születtek. Bécs ezért két alkalommal is megpróbálkozik azzal, hogy a magyar társaságokat feloszlassa. Előbb 1836-ban, majd 1845-ben. A társaságok egymás közötti személyes vagy levelezési kapcsolata ismeretes. Egy-egy társaság év végi ünnepélyére, az úgynevezett „örömmünnepre” nagyon gyakran meghívja a közeli városok iskolái magyar társaságainak képviselőit. Kiadványokat jelentetnek meg. Ezek a kiadványok eljutnak szinte valamennyi magyar társasághoz. Más iskolákban könyvtárakat alakítanak, s elsősorban az élő magyar irodalom tanulmányozását tűzik ki maguk elé célul, s ezt csak úgy tudják elérni, ha összeadott pénzeikből vásárolják meg a magyar irodalom legfrissebb termékeit. Egyszóval: már az iskolapadokban megindul egy pezsgő, a politizálást nem vállaló, de valójában politizáló irodalmi élet. Ezekből a társaságokból emelkedik költői, írói magaslatoakra Dayka Gábor,

Péczei, Berzsenyi, itt indul el Csokonai, de itt bontogatja szárnyait később maga Petőfi is. Petőfi vándorútján magyar társaságokat látogat, s ott hinti el fel fogását az irodalomról, annak tartalmi és formai követelményeiről, politikai nézeteiről. Ezekben a társaságokban nevelkedik az eljövendő, magyar politikai élet néhány reprezentánsa is, hogy csak a legismertebbet említsük, Szemere Bertalan, aki Sárospatakon tanulta meg az irodalmat és hazáját szeretni [29]. Csokonai mindössze csak egy esztendőt töltött Sárospatakon. Nevéhez fűződik azonban az a feltételezés, hogy ő alapította volna Sárospatakon a jól működő magyar társaságot [30]. A gondolatot először Trencsényi-Waldapfel Imre [31] vetette fel. Ha igaz Trencsényi—Waldapfel Imre feltételezése, akkor Sárospatakon 1796-ban már létezett a magyar társaság, hiszen Csokonai csak ebben az esztendőben járt a pataki iskolába. A magyar társaság hatása Sárospatak diákjaira csak annyi lehetett, hogy ébren tartotta bennük az irodalmi érdeklődést, felhívta a figyelmüket az irodalom passzív vagy aktív művelésére. Két műfajban próbálkozhattak az egykori pataki diákok, a lírában és az epikában. Melodiáriumaik őrzik alkalmi vagy spontán született verseiket, naplóikban pedig lejegyeztették élményeiket. A miskolci Herman Ottó Múzeum két egykori pataki diák kézíratos naplóját őrzi. Az egyik a most ismertetendő napló, a másik pedig idősebb Szűcs Sámuelé [32]. A társaságok írásra ösztönző tevékenységéről Bodolay Géza az alábbiakat állapítja meg: „Amikor a társaságokról, mint írásra ösztönző, tollforgatást gyakoroltató műhelyekről beszélünk, elsősorban nem is arra kell gondolnunk, hogy nagy költők és írók kerültek ki belőlük, hanem arra, hogy abban a korban, amikor az iskola még egyáltalán nem tanította a magyar nyelvű fogalmazást, a társaságok módot nyújtottak erre, kedvet ébresztettek az írogatásra, és széles értelmiségi réteget neveltek, amely nem ijedt meg a gondolattól, hogy tollat fogva a kezébe hírlapi tárcáktól kezdve nagyobb lélegzetű tudományos munkáig, *életrajzi visszaemlékezésektől* [33] iskolatörténetekig sok mindennel hozzájáruljon egyre jobban szaporodó magyar nyelvű sajtótermékeinkhez” [34].

A korabeli iskolai hagyomány termékei közül Stoll [35] adja ezeknek a gyűjteményeknek a bibliográfiáját, jelezve ezzel azt is egyben, hogy valamenyny gyűjtemény, kolligátum még a XVIII. század végéről valók is irodalomtörténetírásunk számára jelentősek lehetnek.

Kis Dániel mint már megjegyeztem fentebb, naplóját valószínűleg csak Patakról való elkerülése után írja rendszeresen, így naplója — bár azt nem osztja két szakaszra — két szakaszra osztható. Az első részben visszaemlékezik, a második részben pedig napról napra jegyzi feladatait. Kérdésünk az, hogy Patakon nyerhette-e azt az inspirációt, hogy életét papírra vesse. A már idézett iskolatársa, idősebb Szűcs Sámuel bizonyosan Patakon kezdte meg önéletrajzi írását. Szűcs is két részre osztja naplóját. Az első rész végén írja az alábbiakat: „1805 októberében: Most már utol érvin Írásommal az Időt, által megyek a Második Szakasz második részére; t. i. azokra a történetekre, a mélyekben forgottam 1805-dik esztendőttől fogva, á mélyben 6-a Octobris már a' Diáriumot eddig írtam, szinte életem végéig” [36]. Idősebb Szűcs Sámuel még Patakon diákoskodott, amikor diáriumával utolérte az időt. Ha Szűcs Sámuel pataki napjai alatt kezdte meg diáriumának írását, akkor elképzelhető az is, hogy Kis Dániel ugyancsak Sárospatakon határozta el, hogy naplót vezet, erre azonban pataki

élete során sok gondot nem vetett, annál is inkább, mert igen víg diák volt, rektorsága hosszúra nyúló napjain azonban korábbi szándékát kezdi valóra váltani.

Bebizonyítani nem tudjuk Kis Dániel diáriumírásának jelzett indítékait, feltételezzük azonban, hogy az ötletet Patakon nyerte. Indította erre őt a pataki énekkarban bevált hagyomány, az ének- és versszövegek gyűjtése és a sáros-pataki iskolában létező Magyar Társaság.

Minden naplónak, memoárnak az értékét elsősorban anyaga határozza meg. Az anyag viszont függvénye a kornak, amelyben a napló született. A bejegyzések rendkívül sokfélék lehetnek. Nyilvánvaló, hogy minden emlékiratban elsősorban a személyes, szubjektív téma dominál. A kor azonban, hat a naplóíróra. Értékesebb a napló történeti szempontból, ha írója reagál korának társadalmi, politikai eseményeire, azokhoz véleményyt fűz. Kis Dánielt sorsa messze vetette a társadalmi, politikai élettől. Dobsina, Sárospatak, Görgő, Petri és Jósavető köré fonódnak évei. Pesten egyetlenegyszer jár [37], s akkor is csak átutazik a nagyvároson. Miskolcon többször megfordul ugyan, itt azonban még annyira sem lehetett érezni a reformkor közeledtét, mint Sárospatakon. A korabeli közlekedési viszonyok figyelembe vétele mellett még inkább érthetővé válik, hogy távol állt a közélettől, korának legjelesebb politikai eseményeiről is csak napok vagy hetek múltával esetleg újságból értesül [38].

Lehetséges, hogy a társadalmi, politikai élet egyébként sem érdekelté volna. Mindössze egy alkalommal vett részt Tornán tisztújításon 1812-ben, ekkor is csalódott: „18-dik Aug. bementünk Tornára a Restaurációra, a hol is először a számtalan sok Urak a templomba mentek, itten Mise tartatott, vagy mi, én nem tudom, Innen mindnyájan a Vármegye házába mentek, elkezdődvén a Restauráció az újj Tisz-Uraknak választásakor, olly rettenetes láрма, kiabálás vőlt, mellynél otmányabb parádét ez előtt még sohasem láttam. E mellett a Cánditátus Urakat annyira rántzigálták, ide s tova rémítő kiáltások között emelgettek némelly része egyikét, mások ismét meg mást, hogy némellyiket majd öszve is tépték.” (20 B—21 A.)

Nem valószínű, hogy ez az élmény ábrándította volna ki a közéletben való aktív részvételből Kis Dánielt. Feltűnő azonban, hogy az esemény egészen fiatal korában, néhány hónapos görgői rektorsága idején történt.

A politikai, társadalmi, gazdasági élet eseményein kívül a napló természetesen más, nem szubjektív anyagot is tartalmaz. Kis Dániel szorgalmasan jegyzi — attól kezdve, hogy rendszeresen írja naplóját — valamennyi útját. Naplójába írja azoknak a neveit, akik őt vagy családját meglátogatták. Megemlékezik azokról is, akikkel együtt vizsgázott, vagy akiket rektorsága idején vizsgáztatott. Így naplója Görgőnek, Petrinek és Jósavetőnek anyakönyvét is helyettesítheti. Nem különös, hogy nem sajnálja idejét az időjárás naplóba jegyzésére, s minden esztendő végén bejegyzi, hogy az időjáráshoz képest milyen volt a termés. Sort kerít saját és családjá egészségi állapotának leírására, utazásaira. Mint fentebb már említettem, a napló két szakaszra oszlik az első részben visszaemlékezik, a második részben már naponként vezeti. Az előbbi inkább íráskészségére vet jó fényt, az utóbbi aprólékosságára utal. S minthogy jó stílusát csak inkább diákélményei visszaemlékező leírásában érezzük, úgy véljük, hogy az első rész értéke nagyobb, a második rész csak a nagyon szűken

vett helytörténetnek adhat eddig ismeretlen adatokat. Kis Dániel írásigényére utal az a tény is, hogy három versét naplójába is bejegyzí [39]. Diákemlékeit jóízűen, szellemesen és élvezhetően írja ie. Naplója értékét éppen ez jelenti.

KIS DÁNIEL DIÁKÉVEI

A fiatal rektor legemlékezetesebb élményei legációi voltak. A legációk előtt zajlott az elekcíó, ahol valószínűleg éppen olyan módon, ahogy később egy tisztújítást látott, a legációra jelentkező diákok a jobb helyekért meglehetősen nagy csatát vívtak. Egy alkalommal be is számol egy tulakodásról elekcíó alkalmával: „Ebben az esztendőben kezdődött a classificatió szerint való electió. Húsvét előtt felette otsmány nagy lárma, s kiabálás, sőt káromkodás volt az Auditóriumban úgy annyira, hogy egy megmérge sedett Deák (tudja a ménkő ki volt?) engem az ablakon ki akart hajítani, majd repültél volna ekkor ugyé Danyi?” [40] (4 A). Legációi során az ország messzebb tájaira is eljut, utazásait, kalandjait élvezettel írja le: Egyik ilyen nagy élményt nyújtó útjáról így írt: „... Innep után haza mentem Szendrőben, a hol keveset mulatván, el indultam Patak felé. A Halmaji [41] kortsmában öszve akadtunk 7 Deákok, és a nagy árvíz miatt két nap két éjtszaka itten kénteleníttetvén inasainkkal rostokolni, mit tudtunk tsinálni? azt bizony, hogy a víz által a faluból az állásba kiszorúlt musikus asztrahán színű more cigányokat be hívtuk, bú el felejtésére mindég tánczoltunk még ott is ugrottunk, a hol gödör nem volt. Végtére nem győzvén a költséget, Halmajon nagy nehezen szekeret fogadtunk, a melybe cipó szájú paripák voltak, t. i. ökrök, élet és halál közt, kétszerre deszkák tetején ülvén, a legborzasztóbb habok közt által mentünk 5 áradásokon. Mi mindnyájan énekeltünk, vetvén reménységünket a dühös habok közt is a mi megtartó Istentünkben — de azért bizony szeptegünk, úgy hogy ... Másnap Meggyaszórról elindultunk jókor, és már itt mindenütt a Hegyallyán bátran mentünk (az esső égész nap esett) de Vámos Újfalunál [42] ismét nagyon meg akadtunk mert Tóltsvától olly rettenetes sebes árvíz jött, hogy képtelenség volt neki menni. Mit tudtunk tsinálni, neki bátorodtunk, öszve fogódtunk, a frigy ládát [43] és a Kupfert hordó Uraimékat közbe vettük, neki a sebes víznek minden ruhástúl, úgy hogy még a gatyába levő fekete strimflisek a bolhák is mind meg-fúladának. De volt ám részünkről sikóltás, káromkodás, mert csak egy kis hijja, hogy mindnyájunkat el nem vitt ez a mélyly sebes árvíz. Nagy vizesen ki mentünk végtére a vízből, ekkor ki nevetett, ki haragudott, ki káromkodott is, és jóllehet még Patakon egy kis mértföld volt, és már estveledett is, még is mindnyájan nagy vizesen, sárosan, némelly része 9. mások ismét 10, 11 órákkor a legnagyobb setétségbe be értünk Patakra. Illyen a Deáki élet, de azért töbnyire mindig vig a Deák.” (4 B—5 A.)

Ütiélményeit láthatóan nagy élvezettel írja meg, s minden bizonnyal törekedett arra is, hogy írása ne csak írójának, hanem olvasójának is jelentsen élményt. Színes leírásai irodalomtörténetünk meglehetősen szegényes számú útirajzai figyelembevételével [44] szépirói törekvéseket is meg kívánnak való sítani. Hiszen nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a reformkorban terebélyesedő útirajz irodalmunk talaját éppen a magyar társaságokban keres hetjük [45].

1810-ben, karácsonykor Mátészalkán rekvirál. A rekvirálás nehézségeit kendőzetlen egyszerűséggel írja le: „...ittén magakadtam igazán, mert kivénen vagy 12 betsülletes Patrónusokat, leg-alább 50 kesely seggü Nyiri Nemesekeket kellett requirálnom a communis patensel (!) úgy hogy majd ki dültem ezen nagyra vágyó horpasz apró Nemeseke requirálásában, pedig némellyik egy két garast sem szégyenlett adni. Különben két különböző helyen, az Innep után két éjszaka mindég tánczoltunk, forgattam veszettül a Nyiri dá-mákat, hogy némellyiknek a ruhája is majd lehűllött...” Hazafelé ugyan-csak megkínzott a metsző, fagyos szél: „előfogott éppen a nevem napján a Kótaji [46] pusztán a leg-kegyetlenebb havas esső. A jobb pofámról mind le hántotta a bőrt, mindég vágott Gávaig, a melly Gávaig olyan 3 mérföld, mellyet az ördög mért kínjában, úgy öszve szidtam ezt a pusztát, hogy talám nem is termett abban az esztendőben, mert igen kutyául vigadtatott engem a nevem napján — innen más nap a leg-tsikorgósabb hidegbe értünk be Pa-takra.” (14 A.)

Egyik útja az aggteleki cseppkőbarlangba vezet. Első alkalommal 1806 pünkösöd szombatján ugyancsak egy legációja során látogatja meg a barlangot. Élményeit így összegezi: „...Pünköszt szombatján voltam másokkal együtt amaz igen híres Akteleki baradlában bele mentünk délután egyg órakkor, ki-jöttünk estvéli 8 óra után, mellyben sok tsudálkozásra méltó dolgokat el hal-gatván tsak ezekt említem, t. i. van benne eredetikepen kitsepegeve 'Sidó ól-tár — egy nagy templom sokféle státuákkal, katedrával. ország tábla — Pesti tábla, mellyen sokféle rendű rangú embereknek nevei fel vagynak metzve — két koporsó — Szüz Mária képe szárnyas angyalokkal. — Mórea hegye [47], mellyen nagy nehezen másztunk által — 'Sidó templom egy buzgón imád-kozó Pappal — egyg magassan felnyúló, tsepegő kőből való oszlop, melly ha verettetik, úgy szóll, mint a harang — korona, hőlvdilág, és több számtalan nagyobb kisebb, sokféle formájú, s nagyságú tsepegő kövek. mellyeken éléggé nem lehet tsudálkozni...” (8 A—B.) A cseppkőbarlangot — Jósvafőn lakván — vendégeivel még többször is meglátogatja. Így 1806. május 27-én [48], majd ugyanebben az évben, augusztus 12-én [49]. Ekkor számára eddig ismeretlen ágba mennek, amelyet akkor Denevér-lyuknak neveztek: „...annyi denevér vólt, hogy igen könnyen lett vólna jó 3 szekerral, mitsoda sikóltás, stivogást vittek ezek véghez, egyg olly külömben is rémítő helyen, borzasztó vólt hall-gatni, kivált a midőn kövekkel közikbe hajingáltunk, sokszor annyi le esett, hogy egy 'sákkal is lett vólna, ilyenkor vólt még sikóltás, ide s tova való repülés, tsak az alattok való ganéjok lett vólna 5 szekérrel, majd ki verték a szemünket rettenetes repkedéssel...” Mérnöki pontossággal írja le a Szilitei barlangban látottakat [50].

Hosszabb utazásairól meglehetősen szűkszavúan beszél Kis Dániel. Na-gyobb útra mindössze csak két alkalommal vállalkozik, ekkor is azonban a pa-taki iskola legátusaként. 1811-ben Munkácsra kerül supplikánsnak. Az utazást írja — „tekervényes helyeken folytattam tapasztalás kedvéért”. Útja Ungvárig három napig tart. A városról nagyon röviden emlékezik meg: „Ungváron háltam T. Szarka Uramnál, a hol az egész Várost, az orosz Püspök Residen-tziáját, a Vármegye házát, az orosz Deákok Collegiumát, és más efféléket jól bejártam, s megnézegettem...” (16 A.) Még másfél napig kell neki gyalogol-

nia, hogy Munkácsra érjen. Munkácson azonban inkább az ott megismert emberekkel való barátságos kapcsolatát örökíti meg naplójában, mint a látottakat. „Innen (t. i. Rákosról) — írja — más nap dél előtt be értem Munkácsra, a hol eleintén nem a leg vígabbam voltam, de minekutánna egynéhány emberséges Munkátsi emberekkel megesmerkedtem, 4 hetekig való itt létemet, életemnek legvígabb napjai közzé számlálom, melyet a T. Deli Uram [51] itt való szüretelése felette neveit, a kivel és több Munkátsi barátságos emberekkel u. m. Kováts Mihály, és kiváltképen Kováts József háza népével, igen sokszor meg újjítottuk mind a szőlő hegyen, mind a Városba barátságos nyájjas együtt való lételünket, (úgy ittuk a jó Beregh Vármegyesi szilva pályinkát a túrós galuskára, és petsenyére, hogy még a Lelkünk esméreti is kotkodált tölle), kiknek emlékezetek holtig fel fog nállam maradni, kívánom élleynek szerentsés időket. Munkátson léttemben voltam kétszer a Munkátsi híres várba, voltam személlyesen a Vár Commendánsánál, a ki Német ember volt, voltam ugyan ott a Regemen Páternél, a ki egy igazi Magyar ember volt, jól tartott veres borral bennünket, az egész Várba mindeneket meg-mutogatott, sántzaira, bástyaira velünk eljött, de itt miket láttam, mitsodás légyen a Vár, mind le nem írhatom — az orosz Barátok Klastromában is voltam kétszer, a kik mindenkor nagy emberséggel fogadtak, tractáltak, sőt a Gvárdiányok, egy igen öreg Atya, azon Klastromnak eredetéről, és minden történetéről való két be kötött könyvekkel meg is ajándékozott, melyeket Patakra be is szerzettem [52] — ezen kívül, egyszer voltam Munkátson felül a timsó fáabrikában, itt mitsoda sok tsudállatos dolgokat láttam, sok volna le írni...” (16 A—B).

Másik nagyobb útja Pócsmegyerre vezeti 1811 karácsonyán. Természetesen ez az útja is napokig tart. Keresztes, Kövesd, Maklár, Gyöngyös, Hatvan, Hévizgyörk, Kerepes, Rákos, Pest, Buda felé viszi az útja Pócsmegyerre hat napon át. Élményei megakadnak útiránya leírásánál, van azonban arra ideje, hogy egy-egy ügyes hasonlattal, valamilyen, a helyhez kötött konkrét adattal útítársaival kapcsolatos élményeivel színesítse a községek és városok unalmasnak tűnő felsorolását.

Hárman indultak el „mindenütt a garágyas Alföldségen”, Keresztesen, Miskolctól mintegy 20—25 kilométerre azonban egyik társától meg kellett válniok, „mert az ördög sem bírt volna vele menni, olyan sebessen ment”. (17 A). Gyöngyösön a Rektor nem akarta befogadni, ráadásul — írja — „igen durva embertelen ember volt, pedig olyan ragyás volt, hogy talám életemben sem látok nállánál rútabb embert, tsak ráment volna két désa tzément a képire, ha bevakolták volna”. (17 A—B). Hatvanra megharagudott, mert Hévizgyörk felé tartva, nagyon sok sarat kellett dagasztania, Gödöllőn megnézi „a Hertzeg Grassalkovits roppant híres palotáját, mellyben 365 szóba van”. Pestről csak annyit ír, hogy bejárta az egész várost, ladikkal megy át Budára, itt is szétnézeget, majd innen lejut Pócsmegyerre. Visszafelé más úton gyalogol. Vácott a püspöki palotán csodálkozik el. Hévizgyörkön megállapodnak, mert — mint írja — „egy buzgó özvegy asszony... ki hívott bennünket a pintzéjébe, rá ülven mi itten a rettenetes nagy hordókra, eleinte ezen buzgó asszonynak énekelgettünk, de végre a bornak bennünk munkálkodó ereje, a buzgóságunkat keresztynyügbe hányta, úgy danóltunk, hogy — itten a pintzébe mulattunk vagy 3 óráig, azután a faluba is, hol danolva, hol énekelve men-

tünk lassan, mert már ekkor némelyeknek közülünk a bortól elsibbadt a lába..." (17 B—18 A). Hévizgyörkön még az is érdekes számára, hogy az ottani pap neve Jónás „kiről nevezetét vette a Pataki híres börtön a czethal, mert ő Kegyelme volt benne Deák korában leg-először, 3 nap 3 éjjel [53]. Innen Hatvan, Gyöngyös, Domoszlón, a Mátrán át Verpelétre gyalogol. Verpeléten ugyancsak a bor miatt alig alszanak s éjszaka még a csizmáját sem veti le. Emiatt sebes lábbal kell hazagyalogolnia. Megtekinti azonban közben Egert. „Egerbe egy kortsmába szállottunk meg, itten ettünk ittunk, azután a várost bejártuk, láttam többek közt a Liceumot, mely felette nagy roppant épület, az Érseki Residentziát, egy magas Török metsétet, és több efféléket.” Egyszeri alvással ér haza szüleihez [54]. Ezzel pontot tett legációi hosszú sorára [55], s ő maga is tudja, hogy diákéletére is, mert a következő év január 12-én végleg elhagyja Patakot.

Tanulmányairól kevesebbet ír. 1799-ben Nagy Ferenc professzor 128 tanítványa közül [56] a 28. lett. (3 A.) Ez arra enged következtetni, hogy szorgalmasan tanult is. Tanulásáról azonban csak két alkalommal tesz említést. Többször csak éppen érinti a cenzúrát vagy az exáment. 1811 januárjában így ír a cenzúráról. „Patakon Censura következett ezután, volt is olyan kemény Censura, hogy allig állhattuk a ditsóséget, engemet magamat egy egész óráig censeáltak úgy, hogy ha a kullants ragadt volna is a kódökömbbe (!) még sem éreztem volna, annyira vallattak.” (14 A—B.) Erre a censurára emlékezve írja következő alkalmával: „...tartottam attól, hogy ha a Censurán olly keményen meg vallattnak mint Sz. Pál napkor, majd a szügyibe vágja az ember fejét, és akár mint vallattyák, olly kevés talál lenni, hogy egyget sem szöll — tanultam is annyit ebbe a Diligentiába, (sokszor ollyan idején felkelvén, hogy még egy hétig sem viradt (!) meg) hogy közelgetvén a Censura, valamint más Deákok, én olyan színű voltam, mint a fához vert s at — — —” (15 A). Lehetetlen Kis Dániel diákéletét csak Sárospatakra koncentrálni. A korabeli diák élményeihez szervesen hozzátartoztak a legációk hosszú sora, a hosszú gyalogos utazások, a diáktársakkal eltöltött sok-sok, gazdag élményt nyújtó idő. A tanulásra már alig-alig emlékezik vissza a napló írója, pataki napjairól is csak legfeljebb a nevezetesebb élményeket jegyzi fel. Patakon történelmi napokat ért meg. Itt három eseményről kell említést tennem:

1806. január 5-én Patakon át vonul vissza az orosz sereg [57]. Kis Dániel röviden emlékezik meg a „muszkák” visszavonulásáról: „1806-dik esztendőnek az elein, s midőn Patakon keresztül masirozott a Muszka katonaságnak némely része, szám szerint 12 ezren, voltak köztök szakállós kozákok, nagy forgokkal felkészült kalapos lovasok, és 2 ezer huszárság, ezek igen szép katonák voltak, a Város végén le szállván lovaikról, a magok módja szerint danoltak, de soknak a hangja ollyan volt, mint a fülemilének, amellyik az erdőben a csikókat fojtogattya.” (7 B.)

Összehasonlításképpen szeretném itt bemutatni idősebb Szűcs Sámuelnek ugyanerről az eseményről írt sorait: „5-a Januarij és több következő napokon szüntelen takarodott Patak felé a sok muszka katona a' mi belőlők a' Frantziáktól meg maradt. a' kik között kivált egy Regiment, a' mélynek (!) magyar huszár ruhája volt, olly szép és derék volt, hogy a' magyar katonáknál nem igen voltak alább valók. A Dragonyos Regiment tsak annyiban kü-

lömbözött a' mieinktől, hogy a' sisakjokon sokkal nagyobb, és szebb Taréjok volt, mint a' mieinkén" [58].

Kis Dániel diákkora másik jelentős eseménye a királyi koronának Patakon való átutaztatása [59]. Munkácsról 1806 márciusában hozzák haza a magyar koronát. Patakon minden bizonnyal nagy készülődés lehetett: „Ugyan ezen Diligentiába Mártius elein, hozatott vissza Patakon keresztül a szent korona Munkátsról, a Korona őrzők által, ekkor az ótska temetőn ezen fő úri rendek és egy fontos rövid ovatióval T. T. Prof. Porkoláb István úr és az éneklő Chorus által meg-köszöntettek, a többi Deákság pedig az egész tanuló sereggel egyetemben két sorral állván a Kováts úttzán (!) *térdig való sárban* [60] mindenikünknek zöld pusz pang lévén kalapunk mellett, ezen kívül mindenütt harangoztak, végre sok ezer VIVAT [61] kiáltások közt Olaszi [62] felé indulván elmentek" (8 A). Idősebb Szűcs Sámuel is megemlékezik erről az eseményről: „14a Martij. hozták vissza a' Koronát Patakon keresztül. a' mely ilyen pompával esett:

1. A' Somlyóson, a' Suta Patakban, a' Szemesi Kapitány házánál, a vár Bástyáján, és a' Pityergőnél [63] szüntelenül durrogtak az Ágyúk.

2. A' harangok mind a' két Templomokban, mind pedig a' Collegiumban igen soká húzattanak.

3. A' korona eleibe, mind a' Pataki Nemesség mind pedig az itt quarti-rozó [64] Vasas Katonák pompásan fel készülve ki mentek.

4. A' Collegiumbeli Tanulók, és Jogászok tsinosan fel öltözve, még pedig zöld Piszpanggal (!) fel bokrétázott kalapba, ki állottak a' töltésnek két szélire.

5. Midőn a' Collegium eleibe ért a' Korona, a' mélyet (!) 12 ló húzott Rector Porkoláb Isván (!) Ur ovátziót mondott, azután a' Collegium beli Chorus, egy vig éneket el énekel, végre pedig a' vasas katonák tábori muzsikussai muzsikáltak, annak utánna úgy hozatott keresztül a' korona a' Tanuló Ifjuság között, a' kik azt ilyen kiáltással fogadták: Éljen a' Magyar Szabadság" [65].

A harmadik emlékezetes esemény, amelyről megemlékezik naplójában Kis Dániel, az új kollégium szegletköltétele [66]: Az emlékezetes eseményről nagyon röviden ír: „1808-ban Examenkor nagy solennitással tétetett le egy különös szeglet kő az újj Collegium fundamentumában, a Kis utsza felől, melyben is egy 4 szegletű ölmos üvegben különös jegyzések tétettek bé." (12 A.) Patak városáról nagyon keveset ír ugyan, emlékei azonban erős szálakkal köthették diákkora színhelyéhez. A búcsúzás természetesen nagyon fájt, s a napló írója nem is mulasztaná el azt, hogy korának érzelmes, kéziratokban terjedő diák versei mintájára prózában ne fogalmazza meg a társaktól, a kollégiumtól való búcsúzásának fájalmát: „... a nevezett Rectóriát (Görgöről ír) 1812-dik esztendőben Januáriusnak 12-dik napján el is vettem T. Márkus György Ur lévén ekkor a Contrascriba, mely Conditiot Tekintetes Kövij Sándor Ur, mint Rector meg is erősített, vagy conformált. Ezen a napon, ha valaha ezen a napon voltam én felette szomorú, szüntelen sírtam, kiváltképpen mikor a Professor Urakat el jártam, s töllok bútsút vettem, a kik is mindnyájan engem meg áldván s nékem minden jókat kívánván, tsak valami rebegő hangon bútsúzhattam el töllok, ajánlván magamat továbbra is Atyai szeretetekben — e meg-lévén az

Expressusokkal, u. n. Nemes Bartha Sándor, és ifj. Ns. Farkas János Uraimékkal lementem a Szállásomra ebédre Gombos Dániel Gazdámhoz, a hol az ötsém is lakott ekkor Szabó Albert tanítványával — az ebédnek vége lévén, a gazdasszonyomat, a ki tsak fél esztendeig volt gazdasszonyom, mind egy fillérig kifizettem, elbúcsúztam tőlök, fel mentünk a Collégiumba. Vasárnap lévén ez, a Deákság dél után a templomba ment, de templom után, a mikor már holmimet a szekerre rakták, annyi Deák jött hozzám, hogy a Kamrába allig fértek, ki danolt, ki ivott, nagyobb része engem vigasztalt, a ki megszűnés nélkül sírtam — végre mindenem a szekeren lévén, száma nélkül való Deák barátaimnak, s esmerősseimnek kísérése, s csokolása között kijöttem a Collegiumból, igen sokan sirattak engem, de az én sirásom mindnyájoknak sirását felyül multa u. m. a ki egy szót sem tudtam szólni nagy keserűségemben, végeztére mikor mindnyájoktól elváltam, legutólyára Pedig Pál ötsémtől, majd meg hasatt a szívem, annyira zokogtam.

Ilyen környül állások közt végeztem én el Oskolai Cursusomat, és jöllehet, kivált némelly utazásaimban sokat szenyvedtem is, mindazonáltal a halállal vetekedett tsak nem Pataktól való meg válásom, de vallyon ki is vólna olyan kőszívű, a ki Patakon ártatlanul eltöltött nyájjas barátságra meg- emlékezővén, onnan való eljövetelekor, ne keseregne — ó hol vagytok már kedves barátságának ártatlan órái, hová lettetek ti vidám napok a mellyek engem sok jó barátaimnak költsönös társaságában sokszor meg- újjítottatok (!), valósággal a távol létel által, úgy elszakadtak a tiszta barátságának kötelei, hogy azok többé, személylesen talán soha öszve nem köttethetnek — én részemről azt merem állítani, hogy bár akármiképen is hízkeljen is nékem ezután az én állapotom, bár akármiképen láttassam is jövendőben bódog lenni, mindazon által s o h a [67] sem érek én többé olyan ártatlan, s nyájjas gyönyörűséggel tellyes állapotot, a mitsodást én sok jó barátimnak társaságában addig eltöltöttem” (19 A—B).

A fiatal Rector élete másképpen alakult, mint azt tervezte. Életrajzában már említettem, szeretett volna papi pályára lépni, ezt azonban soha el nem érhetette. A pedagógus pályát pedig nem tarthatta hivatásának, s ezért naplójának igen sokszor panaszkodik. Jó humora azonban még elkeseredettségében sem hagyja el. 1819-ben írja le az alábbi sorokat: Április 29-én voltam Szinbe, Jósmafőn T-Senor Urral, a midőn, és az előtt folyvást majd hogy a guta meg nem ütött mérgemben, mivel a Jósmafői oskolát olyan megromlott állapotban találtam, hogy rossz voltára nézve talán az egész Tisza mellyéki Superintendetiában párját találni sem lehetett volna, a gyermekek felette tudatlanok voltak, engedetlenek, makatsok, még jó formán a kalapjokat sem vették le előttem, egy szóval majd meg örültem velek, próbáltam mindenképen hol szép szóval, hol másképen, de semmit sem használván a szép szó, a napraforgójára hánytam egynéhánynak, melly miatt csupa zaklatódásban jöttem némellyekkel, de mind ezeknek egyenesen az Antecessorom [68] volt az oka, mert tsak névvel volt Rector, de valósággal nem” (45 B—46 A). Úgy látszik még két hónap múlva sem tudta a gyermekeket megfegyelmezni, mert nagyon keservesen írja le: „... a kit az Isten meg akar verni, tsak rossz gyermekek Tanítójává tegye, meg lessz az verve, hogy meg sínli...” (46 A). A nyári va-

kációt felváltó iskolai évkedzetet rendszerint így vezeti be: kezdődnek „a bajlódai és kinlódai napok”. A neveletlen és neki nevelhetetlennek tűnő gyerekek, az oktatás legminimálisabb tárgyi feltételeinek hiánya [69] miatti elkeseredését csak növelte gyér fizetése. Többször panaszkodik naplójának arról, hogy pénzsűkében van. 1819-ben írja panaszolva: „Aug. végén és Sept. az elein minden kiméllés mellett is (mellyet az olyan magoknak a Collégiumban arany hegyeket ígérő ifjaknak kedvéért jegyzek fel) Lelkig testig nem volt több 29 garasomnál [70], pedig épen olyankor, a midőn tsak nem elkerülhetetlenül legalább 30 forintra lett volna szükségem, de minthogy nem volt, el kellett szenvedni, pedig még e mellett adóss is voltam valamivel” (46 B—47 A) [71]. Ugyanennek az évnek a szeptemberében: „5 koszos forintoknál több nem akadt meg a száraz betegségben kinlódó” erszényében (47 A), pedig „ha valaki tudott kimélleni” akkor ő aztán tudott.

1822-ben sem békül meg sorsával, s ekkor már humorát is félre teszi, s elárulja, hogy a tanító nem nagyon örülhetett közmegebecsülésnek: „...mindenkor igaz marad az, a mit nékem egy fő, s a Papi Kormányon is tellyes tekintetben lévő Pap mondott szemembe, hogy akit Isten meg akar verni, Tanítónak teszi, de igaz is ez, kivált azok tudják azt, kik ezt praxisból kéntelenek tudni, még se volt, nints is, nem is lessz egy szegény Mesternek sem életébe egy Comma betsületi se, sőt némellyek Isten teremtéseinek rubricájában sem tennék, pedig ők is tsak emberek. (59 A). Máskor így panaszkodik tréfásan pénztelenségéről: „...Oct. 14-kén 1823. lelkileg testileg nem volt több xfrommnál, ezt is tsak vaktában találtam a háznál, be felsült volna akár ki is, ha ekkor kért volna töllem pénzt, a kutyát ekkor annyira kerültem, a mennyire szememmel láttam, félvén attól, hogy mint pénztelent meg-huggyoz, de bizván abban a jó Istenben, a ki a szegény Mestereknek is Istene, békével el-túrtem ezen pénztelen állapotomat.” (31 B.) Szegénységét az élet nem orvosolta, valamicskét javultak azonban a tanítás tárgyi feltételei, amikor 1823-ban, éppen szüret előtt, elkészült az új, jósvafői, kőből épült iskola [72]. Ekkor ő maga is családjával együtt az új épületbe költözik.

„A nagy éhség miatt sok ember alig tudott járni...”

Bár nagyon pénzsűkében szenvedett Kis Dániel, látja azonban azt is, hogy a jósvafőiek gyakran még a legelemibb ételféleséggel sem rendelkeznek. Megdöbbenőek a parasztok éhezéséről írt sorai 1817 júniusából: „...e tájba itten ezen a vidéken igen nagy szükség volt, a tiszta búzának köbli 60, 70 forinton is elment Rosnyón, a gabona 30, 40 forinton, a zabnak köbli 24 forinton, egy szóval a nagy éhség miatt sok ember allig tudott járni, sok egy hétig sem látott kenyeret, nevezetesen itt az oskolás gyermekek közzül két hétig sem hozott egyebet az oskolába, hanem kender magot, azon, s más effélén kinlódott, de én akkor is (hála légyen az Istennek) jó kétszeresből ettem kenyeret a midőn másoknak még tsak zab kenyerek sem volt” (38 A).

1828 pünkösdjét sokan ismét éhezéssel töltötték el. „...Ezen Innepet — írja Kis Dániel — igen sokan keservesen töltötték el annyiban, hogy sokaknak nem hogy másféle eledelt ettek volna az illendő elégségig, de még kenyerere sem volt némellyeknek, egyszóval olly nagy inség volt, hogy illyet még

öregék sem érzettek soha. Június 15-i bejegyzés szerint az éhinség tovább fokozódik: „...már e tájba olly felette nagy szükség volt, hogy még a 4 marhás gazdáknak is némellyeknek 3, 4 nap se volt kenyere, az Isten őrizzen-meg mindent az illyen nagy éhséges szükségtől.” Egy június 28-i bejegyzés az inség fokozódásáról számol be: „...e tájba, mennél közelebb volt az aratás, annál nagyobb volt a szükség, az inség, és az emésztő nagy éhség, a pénz igen szűk lévén, még is a gabonának köbli 12, 13 frton is ment — tántorgott a sok éh ember járni is allig tudott némellyik.” (71 B—72 A.)

1831-ben ugyancsak pünkösöd ünnepe táján köszönt a kis falucskára az éhinség: „Május 22-kén 1831. Pünkösöd elkövetkezvén — ezen Innepet az enyimekkel együtt hála Istennek, olyan időben, a midőn sokaknak még tsak kenyerek sem volt, egésségben, békességben, s másképen is az elégségig való állapotban töltöttem-el.” Az aratás közeledtével ugyanúgy, mint 1828-ban tovább fokozódik az éhezés: „Júniusnak épen az utolsó napján, és épen e tájba itt felette nagy volt a szorongató szükség, inség, itt helybe, a Sidók fontra sütogettek kenyeret, fontját utollyára 3 garasért is adták, a gabonának köbli volt 18 frt., az árpa 14, 15, 16 frt. a tiszta búza, 20, 22 frt. egyszóval még a marhás gazdák is felete nagy szorongató szükségben éhségben voltak” (78 A—78 B).

Az 1831-es kolerajárvány jósvalfői pusztításáról is közöl adatokat a napló: „...a Tekintetes Nemes Vármegyének ide 7-dik Jul. érkezett szoross parantsolatja szerint, Jósvalfőn, mint szélső helységeknek a határán napról napra, hétről hétre strá'sában rendeltettek azon okból, hogy az országnak több résziben ama nevezetes dögletes nyavalya a Cholera, vagy epekorság kiütötte magát (melly Muszka országban 1830-ban 70 000 ember közzül ennyin lévén benne ott betegek, 40 000 ölt meg) ennél fogva mindenütt szoross felvigyázások tétettek e tekintetben, még is mind ezek mellett is, itt is, Jósvalfőn sokan kínlódtak benne, sőt ketten, úgymint Matos György felesége, és Matos Pál, az egyik 29-ik másik 30-ik Jul. a nevezett nyavalyában meg is holtak, a kik tsupa harang szó mellett a Tekintetes Vármegye parantsolatja szerint az egyik férje által, a másik felesége által szekerre tétetettvén a mitsodás ruhában meghóltak, ugyan azokban, koporsójok sem lévén, a temetőre félre helyre szekeren ki-vitetettvén, egyedül az özvegy férj és özvegy asszony tették-be ezen meghóltakat egymás mellé egy sírba, s magok is huzták rájuk a földet. — borzasztó szók mind ezek valósággal Jul. 31-dikén így történtek, félt, és retteget minden ezen látásától.” (79 A—B.)

Ezután Augustus bé következtvén (1831) valamint az egész országban ugy itt ezen hólnapnak elein, közepén, sőt a végén is, tsak nem szakadatlanul a Nap-keleti Cholerában, vagy epekorságban keserves kinok közt, tsak nem egymásra hulva, haltak az emberek, nevezetesen 7-dik Septemberig, a midőn ezt írom, 'Sidokat, R. Catholicusokat ide nem számlálván, tsupán hitünk sorsosai Jósvalfőn 40-nen holtak meg, részemről szólván igen sokszor kétszemes szempillantásokra voltam kitétetve, mert a Tekintetes Vármegye parantsolatja szerint énekszóval, a meg-hólt testtől 40, 50 lépésnyire meg-állapodva tartoztam az utolsó tisztességet részemről meg-tenni, volt olly nap hogy hármát négyet is el-temettem, ugy hogy ujj esztendőttől Sept. 7-dik napjáig tsak részünkről szólva 55-re ment a meghóltaknak a száma, holott volt ollyan esz-

tendő ez előtt, való itt laktomban, hogy 8-nál többet nem temettem-el, ekkor tehát pestis lévén, így történtek ezek nem csak itt, hanem az egész országban de engem, és az enyimeket eddig, a mikor ezeket irtam, a jó Isten itten a Pestis idején kegyelmesen meg-őrzött, és Atyaikép megjutalmazott. Megszűnván a Pestis itten, tsendesen eldegéltem az enyimekkel, (más tájjakon még ekkor dühösködvén a Pestis) egész Septembert egészen békességben, s egészségben el-töltöttem.” (80 B.)

Év végén szokása szerint összefoglalja a jelentősebb évi eseményeket, közli az idei gabona-, szőlő-, gyömolcs- és zöldségfeleség, termény minőségét s mennyiségét. Így a fontosabb események között sort kerít újból a járványra. „Ekképen folyt-le reám nézve az 1831-dik esztendő, melly esztendő sok ezer meg ezer Magyar országi lakosokra nézve, el-felejthetetlen lész annyiban, a mennyiben az egész országban dühösködő Cholera miatt gyászra, és keserűsége jutottak, számtalan sok árva, és özvegy lett az országnak minden résziben, és tsupán tsak Lukáts napig [73] (mellyet az újságból hitelesen jegyeztem ki) a Cholerában meg-hóltaknak száma, 142 676-ra ment, tsak itt Jósvafőn a 'Sidókat és a R. Catholicusokat ide nem is számlálván, egyedül, Reformátusok 45-ten hóltak meg négy hét alatt Cholerában, és kettőt ki-vévén ilyen halálos idő szakaszban mind el-temettem, az egész esztendőben pedig a meg-hóltak száma ment 63-ra, és az enyémiekkal hála legyen érte az én jó Istenemnek nem éreztük ezen Pestises nyavalyát, hanem a mint fellyebb megjegyzettem, én is, de kivált a feleségem, még a Cholera előtt betegek voltunk, e mellett mind egynehány szarvas marháinkban, mind sertés félekben sok kárt vallottunk a dög által — ezen esztendőben őszi élet, zab, főzelék sok volt, a méhek nem sokat rajzottak, de mézek volt bőven, bor is volt elegendő, de nem igen jó...” (80 B—81 A).

Kis Dániel életét, stílusérzékét, munkájának forrásértékét is dokumentáló szemelvények bemutatása után meg kellene állapítanunk a napló értékét.

1. Első olvasás után szembetűnő az a különbség, amely a szerkezetileg ugyan nem, a valóságban azonban meglevő két naplórész között fennáll. Az első rész, amelyet emlékezet alapján írt meg Kis Dániel, inkább szépírói jellegű, s ezért minden bizonnyal értékesebb is. Bizonyos, hogy írójára ebben az időben inkább hatottak a sárospataki iskolában folytatott stílustanulmányok. A kötelező iskolai oktatáson túl, minden bizonnyal a diákság körében is élő irodalmi igényesség is rányomja a napló első részére a bélyegét.

2. A napló második részénél már csak itt-ott csillan meg írójának szépírodalmi igényessége. A naponként vezetett napló történeti szempontból lehet érdekesebb. Így valami fényt vet a korabeli iskolapolitikára, az évről évre vezetett, az examináltatottak jegyzékei pedig a vonatkozó évek görögí, petribeli, és jósvafői iskolák tanulóinak létszámadatairól beszélnek [74]. Megfigyelhetjük azonban itt is egy-két résznél Kis Dániel lírára való hajlandóságát, szellemességét, játékosságát. Stílusa helyel-közzel itt is plasztikussá, érdekessé, olvasmányossá válik. Itt a feleségét elsirató sorainak csak egy tört részét hoztuk. A nagyon szeretett asszonyt megkapóan búcsúztatja el naplójában [75]. Más helyütt rendkívül ügyesen, szellemesen veti papírra egyik élményét: kutyák támadják meg [76].

3. Nem mentes Kis Dániel stílusa a korában annyira jellemző érzékenységűtől (Csokonait is jellemezte), a szentimentalizmustól, amelynek jegyeit a maga korában kéziratban terjedő verses énekeskönyvek érzelmes verseiből sajátíthatta el. De a naplóíró soraiból itt-ott a diákos vaskosság is elő-előbukkan.

4. A naplóban három saját versét is bejegyezi [77]. Ezek közül egy nyelvi játékosságával, humorával, három nyelvűségével kelti fel a figyelmet. Alapjában véve azonban nem lírikus alkat.

5. A napló legnagyobb értékét abban látjuk, hogy viszonylag korán, a XIX. század elején született, s mint azt fentebb már feltételeztük, a sárospataki iskolában alakult magyar társaság irodalmi igényének következménye.

Ismételten szeretnénk felhívni a figyelmet [78] Gyenis [79] tanulmányának megállapítására, amely szerint az irodalomtörténetírás eddig túlságosan nagy figyelmet nem fordított az egyre nagyobb számban előkerülő kéziratok naplókra, emlékiratokra, útleírásokra, memoárookra, s amelyeket eddig csak forrásértékük miatt tartom számon. Kétségtelen, hogy eddig még csak számba sem vette az irodalomtörténet a kéziratok naplók jelentős részét [80]. Leszih Andor [81] cikkében a miskolci kéziratok naplókra hívja fel a figyelmet. Kis Dániel naplóját Leszih nem ismerte. Ez a tény veti fel egyre inkább sürgetően, hogy számba vegyük a levéltárakban, a könyvtárakban, múzeumokban, **na-
gyon** gyakran magántulajdonban kallódó kéziratok, naplószerű munkákat, hogy azokat felelős értékelés mellett a magyar irodalomtörténet egészébe állíthassuk.

J E G Y Z E T E K

- [1] *Mészáros Dezső* festő, szobrász és keramikus. Született: 1881. Autodidakta. Beutazta Tuniszt, Egyiptomot, Zanzibárt, Elő-Indiát, több kiállítást rendezett Budapesten s külföldön egyéni, gyakran exotikus vagy őstörténeti ízű műveiből. Új idők lexikona 17—18. kötet 4506. (Bp. 1940.) Meghalt Miskolcon 1969-ben. Néhány munkáját a Herman Ottó Múzeum őrzi. A Művészeti Lexikon nem ismeri [az ott található Mészáros Dezső (III. 303.) nem azonos a most ismertetett napló egykori tulajdonosával].
- [2] A dráma feltehetőleg protestáns szerző műve. Nagyon valószínű, hogy *Kis Dániel* birtokában lehetett. Ismertetésére más helyen gondolunk.
- [3] A naplófüzet múzeumba kerülésének idejét pontosan nem tudjuk megállapítani. Annyi bizonyos, hogy 1953-ban kapott leltári számot.
- [4] A jegyzetlap mérete: 17x5 cm. Leltári száma: 53.4490.1.
- [5] Ez a megjegyzés *Mészáros Dezső* korábbi jegyzetével ellentétben áll. Korábban dédnagyapjának tartja Kis Dánielt, itt pedig szépnyagyapjának. Mészáros is észrevehette az ellentmondást, ezért röviden levezeti származását. Eszerint a naplóíró Mészáros Dezső dédnagyapja volt.
- [6] *Mészáros írásos* bejegyzései a naplóban: Árvíz (5 A), Napóleon (7 B), Árvíz (11 B), Éhinség 1817 (38 A)
1784	16	
1818	18	(41 B)
- 4 34.
- Dédnagyapja korát számítja ki házasságkötésének esztendejében. Gúnyvers (42 B), Halotti vers (51 A), Nagyanyám születése (57 B), Éhinség (71 B), Éhinség (72 A), Kolera 1831 (79 B), Árvízen (87 A), Földrengés 1834 (91 A), Bő esztendő 1835 (94 A), Betegsége (99 B), Mészáros a napló legérdekesebb adatait emeli ki.
- [7] A napló első része így inkább önéletrajz. A füzet címlapja: „*Kis Dániel Biográfiaja, vagy életének rövid leírása.*” (1 A)
- [8] *Tornalja*: Gömör—Kishont m. Ma Csehszlovákiában. F. Vályi: a. m. Felsővály: Gömör—Kishont m. Ma Csehszlovákiában. Szendrő: Borsod m. Meszes: Borsod m. Berente: Borsod m. Rátka: Zemplén m. V. ö: Magyarország helységnévtára (Bp., 1944.) A címszó alatt. (A továbbiakban MHNTR.)
- [9] *Dobsina*. Gömör—Kishont m. Ma Csehszlovákiában, MHNTR.
- [10] Sárospataki diákéletére vonatkozóan két bejegyzést találtunk a sárospataki egyházkerületi levéltárban (Tabella discipulorum Clarissimi Porfessoris Stephani Porkoláb — A tógátus és non tógátus ifjak vizsgálati táblázatai 7,24. p.) az 1806/7-es és az 1812/13-as tanévekből. Három tárgyból vizsgázott, mindkét alkalommal mindegyik tárgyból *bene* osztályzatot kapott.
- [11] *Görgő*: Szepes m. Ma Csehszlovákiában, MHNTR.
- [12] Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Sp. Egyházkerületi Levéltár Görgői járás 15. sz. 73., 79., 89., 99. p.) adatai szerint 1812-ben „példás szorgalmatosságú a tanító, 1813-ban épületesen tanít, ugyanebben az évben a látogatók kifogást emelnek ellene, 1814-ben pedig már az új rektor érkezik. A régi tanító a papi státus iránti igényét bejelentette.
- [13] KD nem tesz arról említést, hogy ki ez az „*álnok lélek*”. Nem valószínűtlen, hogy az a bizonyos Bagoly nevezetű kicsapott pap. V. ö. itt 15. sz. jegyzet.
- [14] *Jablonca*: Abaúj-Torna m. Ma Csehszlovákiában MHNTR.
- [15] Bagoly ellenlábasa volt KD-nek. Így emlékezik meg róla naplójában: „a kivel nekem is (Bagoly) sok bajom volt Görgön laktomban, a kinél az Istennek, kivált mások rágalmazásában, huntzfutabb teremtese ez időben nem volt, verje meg ötet az példásképen, a ki ötet teremtette, mert nékem meg-ölő gyilkosom volt.” KD az ügyet vizsgáló esperesnek kijelentette, hogy még Petrit is hajlandó otthagyni, de Bagollyal együtt nem dolgozik.
- [16] *Komjáti*: Abaúj-Torna m. MHNTR.
- [17] *Szin*: Abaúj-Torna m. Petritől 6 kilométerre fekvő község MHNTR.
- [18] Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Sp. Torna — Szilicei járás 1800—1842. Jelzet: 18.) szerint a tanító ellen 1816-ban panasz nincs (101. p.), 1817-ben:

- „az Oskola Tanító híven eljár kötelességében” (109. p.), 1818-ban a tanító dícséretes munkát végzett (113. p.), 1819: a gyermekek járnak iskolába, 24 tanuló van. Előmenetelük jó (119. p.).
- [19] *Szőllőszárd*: Abaúj-Torna m. MHNTR.
- [20] Vagy Sajóvamosról (Borsod m.) vagy Vámosújfaluról (Zemplén) van szó. Valószínűbb az utóbbi.
- [21] *Gice*: Gömör-Kishont m. Csehszlovákiában. MHNTR.
- [22] A miskolci egykori ref. iskola jegyzőkönyvében az adatot megtaláltuk. Valentinus Kiss (!) aug. 24. Helv. conf. 9. Daniel, Jósvafő. L. M. Elem. Supl. (Studioli Literarum recentes Anno 1837/8 scholastico in numerum membrorum Miskolcziensis Lycei Helv. Conf. Addictorum Miskolcziensis allekti. Lévay József Tud. Könyvtár. Miskolc. Jelzet nélkül.
- [23] Torna egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Szilicei járás. (Sp. Egyházkerületi levéltár.) Jelzet:18. A jegyzőkönyvek szerint a látogatók a jósvafői tanító, KD ellen különösebb kifogást nem emelnek. Az új iskolaépítés adatairól majd alább írunk.
- [24] Betegségére vonatkozó adatok 1:61 A—B, 63 A—B, 65 A—B, 66 B, 67 A—B, 88 A, 89 B, 91 A, 96 B, 99 B.
- [25] *Kilián István*: A Miskolci Melodiárium. Borsodi Szemle, 1963. 4. sz. 68—83. V. ö. még: Murányi Róbert: A miskolci Melodiárium Magyar Zenetörténeti Tanulmányok (Szerk. Bónis Ferenc). Bp. 1968. 151—169. Stoll Béla: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Bp. 1963. Nr. 414.
- [26] *Pávay Mihály* 11 esztendővel öregebb volt KD-nél. Ugyancsak a pataki iskolába járt. K. D. Pávayról is tesz említést: 1805. húsvétján Kisgyőrben volt ünnepi legátus. Ekkor volt ott káplán Pávay Mihály (6 B).
- [27] V. ö. *Stoll*: im: 441. p. a sárospataki ref. egyházkerületi könyvtárban őrzött melodiáriumok, versgyűjtemények. Ezek közül néhányat v. ö. még: Kilián: i. m. 8. sz. lábjegyzete.
- [28] V. ö. *Orbán József*: A sárospataki énekkar története (Sárospatak, 1882.) 32—36. Orbán az 1782-ben újjáalakuló diákekkar ismertetése során ír a melodiáriumokról. A kollégiumi énekköltés éppen a XVIII. század végén éri el tetőpontját. Ennek egyik centruma Sárospatak. V. ö. A magyar irodalom története (Bp. 1964.) (A továbbiakban MIT.) II. 601—608.
- [29] V. ö. *Bodolay Géza*: Irodalmi diáktársaságok 1785—1848. (Bp. 1963.) 15—63.
- [30] Uo. 126.
- [31] Uo. 40. sz. lábjegyzet.
- [32] V. ö. *Kilián István*: Szűcs Sámuel naplója. I. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* VI. 295—320. 5. sz. lábjegyzet. Idősebb Szűcs Sámuel naplója Herman Ottó Múzeum. Helytörténeti Gyűjtemény. Leltári szám: 40/1905.
- [33] Az eredeti szövegben nem szereplő kiemelés.
- [34] V. ö. *Bodolay*: i. m. 86.
- [35] *Stoll*: i. m.
- [36] Idősebb *Szűcs Sámuel* naplója. 24 B.
- [37] 1811. karácsonyán Pócsmegyerre megy legációba, s útjába esik Buda.
- [38] A naplóban csak egyszer fordul elő adat arra vonatkozóan, hogy KD újságot olvasott. Olvashatta a budai Wochentlich zweymal neu-akkommender Mercurius (1730—1738), esetleg a Pozsonyban kiadott Pressburger Zeitungot (1764—1929) vagy a Magyar Kurirt. Ezeken kívül a korabeli iskolákban is kötelezően olvasztatott latin nyelvű hírlapot is. V. ö. MIT III. 55—56.
- [39] 1. *Nádaskai Györgynek* írt névnapi köszöntő vers: Auf den vólt Sanctum Gyuri diem, bársz velo jókat vntsujem, dem Jósvafői Schulmeisster Urnak. (36 A—37 A.)
2. Gúnyvers egy parasztról (42 B—43 A), 1818 aug. 1.
3. *Vatay Györgynek* írt névnapi köszöntő vers. 1820. április 24. (51 A—B.)
- [40] K. D. még fiatal pataki diák volt ekkor. 1803-ban történt.

- [41] *Halmaj*: Abaúj-Torna m. MHNTR.
- [42] *Vámos—Újfalú*: a. m. Vámosújfalú. Zemplén m. MHNTR.
- [43] *Utazóláda*. Tréfás diákszó.
- [44] Hazai gyalogutazásai során inkább csak a tréfás momentumokat írja le. K. D. Pajkos, humoros stílusa nagyon sokszor közel áll Csokonaiéhoz. Utirajz-irodalmunk inkább csak a reformkorban kezd felvirágozni Kazinczy Ferenc Bölöni Farkas Sándor, Pulszky Ferenc, Szemere Bertalan, Gorove István, Tóth Lőrinc és Irinyi József írói tevékenysége folytán. V. ö: MIT, III. 574—580. Szakirodalmom, u. i. V. ö. még: Bodolay: i. m: 426.
- [45] *Bodolay*: i. m: 86—87.
- [46] *Kótaj*: Szabolcs m. MNHTR.
- [47] *Morea hegye*. Bibliai földrajzi név. Jeruzsálem keleti oldalán levő hegy. V. ö: Móz. I. 22,2. Krón. II. 3,1—2.
- [48] K. D. 37 A.
- [49] K. D. 39 A.
- [50] A szilicei barlangban 1810. augusztus 21-én járt (13 A—B). A szilice határában fekvő lednicei barlangokról v. ö: Fényes Elek: Magyarország leírása (Pest, 1847) II. 281.
- [51] *Deli Ábrahám* prédikátor Tákoson (Bereg m.). Megismerkedtek 1808. húsvétján. Így ír K. D. róla: Tákoson prédikátor Deli Ábrahám Uram, a kivel és háza népével ekkor úgy meg esmérkedtem, hogy ezután is sok ízben voltam ő Kegyelmeknél" (9 B). Deli Ábrahám felesége volt Munkácsra való. Az asszony leányneve: nemes Buzinkai Rozália (16 B).
- [52] Jelenleg a sárospataki könyvtárban ez a könyv nincs meg.
- [53] A cethalnak nevezett épületrész, benne a kárcer még ma is ismert. A szíves felvilágosításért Román Jánosnak tartozom köszönettel.
- [54] Pócsmegyeri útjáról a 17 A—18 B lapokig ír.
- [55] *Kis Dániel* pataki diáksága alatt az alábbi helyeken volt legációban: 1803. karácsony: Hegyemeg, Damak. 1804. húsvét: Komjáti, Szilas. Pünkösöd: Novaj. Karácsony: Ragyistván, Lászlófalva, Kondó. 1805. húsvét: Kisgyőr, pünkösöd: Martonfalva, Szűtor. Szüreti szuplikáns: Aszaló. Karácsony: Szilvás, Visnyó, Nekézseny. 1806. húsvét: Szalonna, Martonyi, pünkösöd: Jósvaló, Petri, Aggtelek, szüreti szuplikáns: Bóldva, Ziliz, Hangács, karácsony: Rimacsécs, Harmac. 1807. húsvét: Gice, Noszvaj, pünkösöd: Runya, karácsony: Ófehéntő, Besenyőd, 1808. húsvét: Surány, Márokpapi, Tákos, pünkösöd: Kölce Somkád, karácsony: Gyulaháza, Kárász, Anarcs, Ajak. 1809. húsvét: Zádorfalva, Szuhafő, Alsószuha, Dövény, pünkösöd: Bányu, Szernye, Barkaszó, Újfalú, szüreti szuplikáns: Hamva, Runya. Karácsony: Zádorfalva, Alsószuha, Szuhafő, Dövény. 1810. húsvét: Hamva, Lénártfalva, Csiz, pünkösöd: Apagy, Tét, karácsony: Météaszalka: 1810. húsvét: Beregszász, Végárdó, Búcsú; pünkösöd: Cs. bátor, Szászfa, Vajda, aratási szuplikáns: Sajóvamos, Senye, Bóldva, Bábony, Kápolna, Lászlófalva, Ragyistván, Parasznya, Varbó, Kondó, Alacska, Sajóberente, Tardona, Mályinka, Visnyó, Szilvás, Csermely, Nekézseny, Dédes, Bánfalva, Bánhorvát, Putnok, Kelemér, Naprágy, Sajókaza, Kövecses, Recske, Hamva, Runya, Radnót, Sip. Dúlháza, Bata, Szűtor, János, Bellén, Rimaszombat, Uza Panyit, Kálós, Otrokocs, Beje, Tornalja, Hubó, Beretke, G. Panyit, Csoltó, Lekenye, Horka, Pelsőc, Aggtelek, Jósvaló, Egerszög, Szőlősdárdó, Petri, Szin, Perkupa, Szalonna, Szendrő, Meszes, Szakácsi, Lak, Tomor, Kupa, Selyeb, Homrogd, Alsóvadász, Szikszó, szüreti szuplikáns: Munkács, karácsony: Pócsmegyer, Monostor. Legációinak során minden helyen megemlíti az abban a községben élő lelkészek és tanítók neveit. Így a napló községtörténeti vonatkozásban pótolhat hiányos adatokat.
- [56] K. D. itt nem az egész iskola létszámáról beszél. A pataki iskola tanulólétszáma 1796-ban 1626, 1807-ben pedig 1260 volt. Kis Dániel korában már magyarul tanítottak Patakon, s megelőzték a vonatkozó 1844-ben kiadott törvényt. V. ö: Gulyás József: Sárospatak (Magyar Városok Monográfiája Sárospatak és vidéke, Bp. 1933. 81. p.). V. ö. még: Román János: A sárospataki kollégium története (Bp. 1956.) 28.

- [57] Az orosz seregek Napóleon austerlitz győzelme után vonulnak vissza Sárospatakon át.
- [58] *id. Szűcs Sámuel naplója*, 28 A—B.
- [59] A királyi koronát Munkácsra 1805. december 1-én vitték a napóleoni hadjáratok miatt. 1806. március 23-án kerül vissza Budára. V. ö: Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és koronázási jelvények története és műleírása (Bp. 1886.) 122—123.
- [60] Kiemelés K. D.-től.
- [61] Kiemelés nyomtatott nagy betűvel K. D.-től.
- [62] *Olaszi*: a. m. Bodrogolaszi. Zemplén m. MHNT.
- [63] *Somlyós, Sütápatak, Pityergő* az Ó-Bodrog folyótól nyugatra eső terület neve. V. ö: Gulyás: i. m.: 1933. 139.
- [64] *Quartirozó*: a. m. kvártélyozó: elszállásolt.
- [65] Érdekes, hogy a pataki diákság a magyar szabadságot élte.
- [66] A kollégium építkezéseivel kapcsolatban v. ö: Román János: i. m.: 28—32. Az alapkö és a szegyeletkő nem azonos fogalmak. Az alapozási munkálatokat 1806-ban kezdték, K. D. azonban csak a szegyeletkő lerakásáról ad hírt 1808-ban.
- [67] Kiemelés K. D.-től.
- [68] Antecessor: a. m. előd.
- [69] K. D. a jósvalói iskola állapotára többször panaszskodik. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1819-től 1824-ig említik az iskola rossz állapotát. (Torna Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Szilicei járás. 1800—1842. Jelzett: 18. Lásd: 123, 126, 139. lapokon. Az 1822-, 1823-, 1824-es évek lapszám nélkül. 1824-ben már az „Oskolház jó” bejegyzést találtuk. A Betűsoros helytörténeti csomóban (Sp) két a tárgyra vonatkozó levelet találtunk. 1819. márc. 15: „az oskolánk nagyon el-gyengült akartuk herre (!) hozni vagy hozatni”) A jósvalói eklézsia levele az espereshez. 1821. március 20.: Az Oskolánk a gyermekeknek számához képest olyan szűk, hogy az abban tanuló gyermekeink épen meg nem férhetnek, de az épület is régi lévén, nagyobbítani vagy bővíteni haszontalan költségnek látjuk. Abban egyeztünk hát meg, hogy ezen megavult Oskola helyett kő Oskolát építsünk...” (a jósvalói eklézsia levele a Venerandum Publicumhoz. K. D. kézírásával). Az 1821. április 24-én kelt levél szerint az iskolaépület helyét kijelölték. K. D. naplójában is tesz erről említést: 1821. május 15-én kezdték az épületet rakni. Elkészült 1823-ban szüret előtt (V. ö: K. D. 62 A).
- [70] *Kis Dániel* ugyanerről panaszskodik levélben Kérészy Ábrahámnak: „most sincs több 29 garasomnál”. (Sp. Betűsoros helytörténeti mutató. Jósvaló. 1919. aug. 29-én kelt levél.
- [71] 1821. február 18-án jegyzi be K. D. naplójába: „Ez előtt vagy két esztendővel, sok ingyen sem bajaim miatt pénzt kértem fel költsön, melyet 17-dik Febr. egy fillérig ki fizettem...” K. D. 58 B.
- [72] V. ö: itt: 69. lábjegyzet.
- [73] *Lukács napja*: október 18.
- [74] K. D. az examináltottnak a nevét hozza, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek pedig az iskolába járó tanulók létszámát. A két adat összevetése kíváncsú volna.
- [75] K. D. 49 B—51 A
- [76] K. D. 47 B—48 A.
- [77] L. itt 39. sz. jegyzetet.
- [78] *Kilián*: i. m. (1966) 315.
- [79] *Gyenis Vilmos*: Emlékirat és parasztkrónika (ITK 1965. 2. sz. 152.)
- [80] A Széchenyi Könyvtárban is csak bibliográfiai felsorolásban szerepelnek a naplók, útleírások, emlékiratok. V. ö: Kézírtos források az országos Széchenyi Könyvtárban 1789—1867. (Bp. 1950.) Naplók és naplószerű feljegyzések: nr. 6, 109, 200, 300, 397, 408, 485, 514, 572, 576, 647, 725, 773—775, 778, 819, 820, 825, 828, 856, 887, 891, 918, 940, 999, 1072, 1075, 1076, 1078, 1080, 1096, 1137, 1317, 1345, 1365, 1377 1380, 1488, 1505, 1506, 1516, 1517, 1548, 1563, 1602, 1621, 1623, 1722, 1723, 1756, 1785—87, 1914, 1915, 1930, 1931, 2003, 2007, 2009, 2010, 2022—

2030, 2035, 2196, 2294/a, 2302, 2315, 2353, 2369, 2375, 2398, 2415, 2415, 2425, 2467, 2484, 2503, 2521, 2522, 2538, 2543, 2617, 2733, 2735, 2738, 2744/a. Emlékiratok: 323, 842, 932, 966, 1067/a, 1507, 1755, 1765, 1995, 2332, 2379. Útinaplók, útilevelek, útleírások: 253, 344, 557, 560, 747, 868, 1074, 1112, 1666, 1722, 1727, 1936, 1991, 2001, 2303, 2316, 2426, 2427 2558 2559, 2648.

[81] *Leszih Andor*: Régi miskolci krónikások. (Borsodi Szemle, 1959. III. évf. 3. sz. 23—24.)

Das biographische Tagebuch von Dániel Kis (1784—1838)

Dániel Kis wurde am 28. Dezember 1784 in Szikszó (Komitat Abauj) geboren. Der Vater schickte den kaum zehnjährigen Jungen vorerst nach Rátka, damit er sich dort die slowakische Sprache aneign, dann zum Erlernen der deutschen Sprache zuerst nach Dobsina, später nach Lőcse. 1799 ließ er sich im Kollegium von Sárospatak immatrikulieren. 1812 beendete er seine Studien in Sárospatak und wurde Lehrer in Görgő im Komitat Szepes. Er bewarb sich öfters um ein geistliches Amt, doch — wie es in seinem Tagebuch geschrieben steht — blieben seine Bemühungen ergebnislos, da er keinen vornehmen geistlichen Verwandten hatte. Von Görgő übersiedelte er nach Szinpetri — wiederum als Lehrer. Hier war die Stelle eines Kaplans frei geworden, und er hätte das Amt gern übernommen, doch erhielt sein Gegenkandidat, der ihn bei seinen Vorgesetzten verleumdete, die Stelle. Nach einigen Jahren der Schulmeisterei in Szinpetri erhielt er 1819 in Jósavafő (Komitat Gömör) das Amt eines Leviten, das heißt, er war gleichzeitig Geistlicher und Lehrer in einer Person. Hier starb er auch am 8. Februar 1838.

Rechtmäßiger Besitzer des handgeschriebenen Tagebuches ist das Herman Ottó Museum von Miskolc. Dániel Kis begann 1812 das Tagebuch zu schreiben. Die bedeutsameren Ereignisse der bis dahin vergangenen Jahre schrieb er aus der Erinnerung. Er hebt besonders seine Studentenjahre in Sárospatak hervor. Trefflich gelungen sind seine Reisebeschreibungen, als er als Mendikant (Bettelmönch) vom Kollegium entsandt wurde und auf seinen Wanderungen in die Landschaft Nyírség, in die Burg Munkács, nach Ungvár, in die Tropfsteinhöhle von Aggtelek, mehrmals nach Gyöngyös, einmal sogar nach Pest gelangte. Seit 1812 führte er dann sein Tagebuch systematisch. Erst nach langwierigen Überlegungen entschloß er sich zu heiraten. Seine erste, früh verstorbene Frau liebte er schwärmerisch. Der Bericht im zweiten Teil des Tagebuches über die Krankheit und den leidvollen Todeskampf der „herzensguten“ Frau beeindruckt tief. Der seiner Frau gewidmete Nekrolog ist dichterisch schön. Vom Gesichtspunkt der ortsgeschichtlichen Forschung sind sein Bericht über Sárospatak und seine matrikelartigen Eintragungen in Görgő, Szinpetri und Jósavafő besonders beachtenswert. Er führte nämlich das Namensregister der in die Schule aufgenommenen und nach den Prüfungen entlassenen Schüler. Die Schilderung seiner Erlebnisse in Sárospatak läßt vor dem Leser das Schulwesen und das Leben der Schüler und Studenten in einer Kleinstadt zu Beginn des 19. Jahrhunderts erstehen. Beachtenswert für die ungarische Geschichtsforschung ist der Bericht über das Leben der Bauern in der Kleingemeinde Jósavafő (Komitat Gömör), über ihre Arbeit, ihre Nöte und Leiden, denn sie hungerten im wahrsten Sinne des Wortes. In den 1820-

er Jahren gab es Jahr für Jahr eine Epoche der Hungersnot vor der Ernte. Der Schreiber des Tagebuches überstand glücklicherweise die Koleraepidemie des Jahres 1831. Er schreibt über die Verheerung der Seuche in Jósvalfő, auch über die Abwehrmaßnahmen, die getroffen wurden um eine Ausbreitung der Seuche zu verhindern. Seine Zeilen verraten, wie schlecht es damals um die Hygiene und das Sanitätswesen im ganzen Komitat stand, denn näher als in Rozsnyó oder Miskolc gab es keinen Arzt. Das Lesen des Tagebuches gewährt hier und da einen Einblick in das Unterrichtswesen zu Beginn des 19. Jahrhunderts.

Es fragt sich, was Dániel Kis veranlaßt haben mochte, sein Tagebuch mit einer Rückschau auf seine Jugend zu beginnen, später aber systematisch seinen Tagesbericht zu schreiben. Dank der Aufklärung lernten die Kinder in der Schule die ungarische Literatur kennen, und es bildeten sich gesellschaftliche Vereinigungen, die es sich zum Ziel gesetzt hatten, die ungarische Nationalkleidung wieder einzuführen. Die den späteren Selbstbildungsvereinen ähnlichen Studentenvereinigungen — obwohl sie sich bewußt von der Politik fernhalten wollten — strebten im Gegensatz zu den österreichischen Kulturüberlieferungen ein Unterrichtswesen im nationalungarischen Sinne an, was an und für sich schon als revolutionäre Politik gedeutet wurde. Dies erklärt, warum der Statthaltereirat in den 30-er und 40-er Jahren zweimal die damals bereits fast in allen Schulen vorhandenen ungarischen Jugendverbände auflösen ließ. Der Gedanke zu schreiben mochte Dániel Kis noch in Sárospatak gekommen sein, als er Mitglied des ungarischen Leserkreises gewesen war. Vermutlich hatte er sich bereits dort die Kunstfertigkeit des Schreibens angeeignet.

Besonders schätzenswert ist der gewandte Stil des Tagebuches, der eine Verschmelzung der Urbanität eines gebildeten Menschen mit der selbstverständlichen Natürlichkeit eines Mannes vom Lande zu sein scheint. Die Reichhaltigkeit seiner Ausdrucksweise, die Beherrschtheit der sprachlichen und künstlerischen Form wird durch seinen gesunden Humor noch eindrucksvoller.

Dániel Kis schrieb das Tagebuch nicht für seine Kinder, auch nicht für die Nachwelt zu ihrer Aufklärung und Belehrung, sondern für sich selbst, unter einem inneren Zwang und fand — ohne ins Extreme zu verfallen — den richtigen Mittelweg zwischen der im allgemeinen für die Tagebücher bezeichnenden Subjektivität und dem Positivismus, der unbedingt alle Tatsachen aufzählen möchte. Aus diesem Grunde ist Dániel Kis's Tagebuch vom Anfang bis zum Ende eine spannende Lektüre, an der man sein Vergnügen findet.

ISTVÁN KILIÁN